

NIETZSCHE: DEĞERLERİN YENİDEN 'DEĞER'LENDİRİLMESİ VE META-METAFİZİK

İbrahim DEMİRBAŞ*

ÖZ

Nietzsche'nin yaptığı ahlâk eleştirisi, onun her türlü değerini temeline oluşturan metafiziğe yönelttiği değer eleştirisi ile iç içe geçmiştir. Düşünürün ahlâki değerleri kökten yıkma girişiminin ardında, bu değerlerin üzerinde yükseldiği metafiziksel değerlerin temelde insan yaşamını zayıflattığı teşhisi yatmaktadır. Bu teşhisin içerisinde, genel olarak 'değişen' karşısında 'değişmeyen', 'sonlu olan' karşısında 'sonsuz olan' vurgularıyla, içerisine ahlâki da alacak şekilde temel değerler oluşturan metafiziğin, sayılabilecek yegâne temel değer olan yaşamın değersiz görülmesine, onun karşısında sadece olumsuzlamayla yetinerek ondan kaçma zayıflığına yol açtığı fikri yatmaktadır. Nietzsche için yaşamı olumsuzlayan bu değerlerin yerine, onu olumlayarak güçlendiren yeni bir değer anlayışını geçirebilmek için öncelikle değerlerin yeniden 'değer'lendirilerek insanın aşılması gerekmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı, aşılması gereken 'insan'ın, metafiziksel insan anlayışına dayalı insan olduğunu, Nietzsche'nin bu anlayışın bir eleştirisi olarak 'Üst-insan' anlayışını geliştirdiğini göstermek ve onun ahlâki ve dinî değerlere yönelttiği eleştirinin, çalışmanın 'meta-metafizik' olarak nitelendiği, Nietzsche'nin "metafiziksel değerleri aşma" projesindeki bir uğrak noktası olduğunu ortaya koymaktır. Bu anlamda 'meta-metafizik' kavramı önerisi, çalışmanın vardığı sonuç olarak sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nietzsche, Değer eleştirisi, Ahlâk eleştirisi, Metafizik eleştirisi, Meta-metafizik

NIETZSCHE: REVALUATION OF VALUES AND META-METAPHYSICS

ABSTRACT

Nietzsche's critique of morality is intertwined with his critique of values directed at metaphysics which constitutes the basis of all kinds of values. Behind the philosopher's attempt to radically dismantle moral values lies his diagnosis that the metaphysical values on which moral values are based fundamentally weaken human life. This diagnosis encompasses the idea that metaphysics, which establishes fundamental values with an emphasis on the 'unchanging' vs. the 'changing' and the 'infinite' vs. the 'finite,' including morality, leads to the devaluation of life—the only value that can be considered fundamental—and to the weakness of fleeing from it through a mere negation of life. For Nietzsche, in order to replace these life-negating values with a new understanding of values that affirm and strengthen life, it is necessary to revalue these values and transcend the current conception of humanity. In this context, the purpose of this study is to show that the 'human' that must be transcended is the one based on a metaphysical conception of humanity and that Nietzsche developed the concept of the 'overman' as a critique of this metaphysical conception. Additionally, the study aims to demonstrate that Nietzsche's critique of moral and religious values is a phase in his project of "overcoming metaphysical values." This study coins the term "meta-metaphysics" to characterize Nietzsche's philosophy and presents the proposal of the concept of 'meta-metaphysics' as the conclusion of the study.

Keywords: Nietzsche, Value criticism, Moral criticism, Criticism of Metaphysics, Meta-Metaphysics

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Felsefe bölümü.

E-Posta: ibrahimq3535@gmail.com. ORCID: 0009-0004-3667-1057. İzmir/Türkiye

Makalenin geliş tarihi: 20.06.2024

Submission Date: 20 June 2024

Makalenin kabul tarihi: 11.10.2024

Approval Date: 11 October 2024

Giriş: Değer ve 'Değer'lendirme

Nietzsche'nin felsefesindeki 'değer' (*Wert*) kavramı, gündelik yaşamda kullanılan ya da felsefenin çeşitli disiplinlerinde karşılaştığımız 'değer' kavramından oldukça farklı bir anlama sahiptir. Bu çalışma, 'değer' kavramının doğasının, ontolojik statüsünün ya da tanımının ne olduğu gibi konuları tartışan 'değer felsefesi' sorularına girerek bir tanım sunmayı amaçlamamakla birlikte, Nietzsche felsefesinde bu kavramın işlevini ele alarak, onun 'değer' teriminin ne denli geniş kapsamlı bir anlama gönderimde bulunduğunu ortaya koyacaktır. Nietzsche'nin, insanın en temel belirlenimini "güç istenci" (*Wille zur Macht*) olarak saptadığı anımsanacak olursa, onun açısından 'değer'in insanın yaşamını sürekli güçlendirip yetkinleştiren ve onun yaşama olan bağlılığını attıran istencin yaşamdaki en temel ifadesi olduğunun dikkate alınması gereği kendisini gösterir. Bu bağlamda, 'güç istenci', 'yaşamı daha güçlü kılmaya yönelik bir istenc' olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki insan yaşamının olduğu her yerde mutlaka bir 'değer'lendirme edimi vardır. Her insanî varoluş durumu, aslında o insanın içinde bulunduğu duruma bir değer yüklediği anlamına gelir. Bu değerlendirme edimi, insanın herhangi bir şeye değer yüklemesinin, aynı zamanda, o şeye *karşıtlık* ilişkisi içerisinde, başka şeyleri zorunlu olarak daha *az değerli* veya *değersiz* olarak yargıladığı olgusunu içinde barındırır. Bu 'pozitif ya da negatif değer yükleme' hâli, yalnızca ahlâki bir boyutta değil, daha da temelde bizzat yaşamın ahlâkın dışında olduğu varsayılan tüm alanlarında geçerli, yaşamı kuran en temel ilkedir. Bu temel ilke, değerlerin, insan yaşamının ahlâk alanını da içine alacak şekilde yaşamla ilişkilendiği her türden kavrama, algılama ve görme biçimlerini bizzat belirlediği, dolayısıyla, insanın ister bilinçli ister bilinçsiz olsun, yaşadığı her anının bir değerlendirme ve buna bağlı olarak yaşama dair durmaksızın bir seçim yapma hâlinde olduğu gerçeğine işaret eder.

Nietzsche'nin ahlâki değerlere karşı sergilediği eleştirel tutumu, onun metafiziksel değerlere karşı geliştirdiği köktenci bir itirazda temellenmektedir. Çünkü 'güç istenci', kendi içeriğinde yaşamı güçlendirmeye yönelik bir istenc olduğu hâlde, Nietzsche'nin eleştirmiş olduğu metafiziksel düşünme tarzı, insanın yaşama sırtını döndüğü ve yaşamı olumsuzladığı bir değer sistemini insana dayatarak, onun güç istencini zayıflatmakta ve onu, âdeta 'yaşamsız'laştırarak zayıf bir istenc şekline sürüklemektedir.

O hâlde, burada şu soru sorulabilir: Nietzsche'nin yıkmaya giriştiği metafizik, onun tarafından nasıl kavranmaktadır? Aslında Aristoteles'in 'fizik'ten

sonra gelen yapıtlarını adlandırmak amacıyla felsefe tarihinde ilk kez ortaya çıkan bu terim, daha sonra zamanla, “duyusal/fiziksel olana aşkın olan” şeklinde ifade edebileceğimiz geleneksel felsefi anlamını edinmiştir. Ancak Nietzsche’nin kavgalı olduğu metafizik, Aristoteles’inkinden ziyade, henüz felsefe tarihinde ‘metafizik’ teriminin ortaya dahi çıkmamış olduğu Platon’un metafiziğidir; hatta metafizik Nietzsche için “Platonculuk”un diğer bir adı olarak anlaşılmalıdır. Çünkü Aristoteles’te metafizikten bahsedebiliyorsak bile, onun metafiziği duyusal dünya ile Platon’a kıyasla çok daha barışık bir metafizik olarak karşımıza çıkarken, Platon’unki duyusal dünyaya âdeta düşman bir metafizik olarak belirmektedir¹. Nietzsche açısından, metafiziğin en tehlikelisi ve insana en zarar veren biçiminin, yaşamımızın dolaysız ve duygusal/duyusal hâlini olumsuzlayan, ona sırtını dönen türden Platoncu çeşitlemesi olması bu nedenle şaşırtıcı değildir. Bununla birlikte, Nietzsche’nin ‘metafizik’ten ne anladığına dair ikinci bir önemli unsur daha vardır: Günümüzde, özellikle de çağdaş analitik felsefe geleneğinde, metafiziği felsefenin epistemoloji, etik, estetik gibi çeşitli alt-disiplinlerinden “birisi” olarak görme eğilimi sıklıkla rastlanan bir tutumdur². Oysaki Nietzsche’nin “metafizik” kavramından anladığı şey, felsefenin çeşitli alt-disiplinleri arasında bulunan herhangi bir alt-disiplin değildir. ‘Metafizik’, onun açısından, felsefi düşünme ister epistemoloji, ister etik, ister estetik, ister ontoloji başlığı altında yapılsın, bu yönelinen konulardan bağımsız olarak, onun yapıma tarzını her alanda ve kökünden belirleyen bir “düşünme tarzı”na gönderme yapar.³ ‘Metafizik’ kendi içeriğinde, nasıl ki yaşamın her alanına, ahlâkı ve dini de içerecek şekilde sirayet eden bir ‘yaşamsal tutum’a işaret ediyorsa, doğal olarak, felsefe açısından da felsefenin her alanına sirayet eden genel bir düşünme tarzının ifadesine işaret etmektedir.

Yukarıda işaret edilen bağlamda, bu çalışma, ilk bölümde Nietzsche’nin ahlâk eleştirisinin, onun metafizik eleştirisinin bir uğrak noktası olduğuna dair genel bir çerçeve sunduktan sonra, ikinci bölümde, Platoncu ve Hristiyan metafiziğin değerlerinin ortaya çıkardığı “metafiziksel insan anlayışı”nı ortaya koyacaktır. İkinci bölüm ise birinci bölümde sunulan çerçeveye somut bir içerik kazandırılmasını sağlayacak olan ‘Üst-insan’ kavramının üçüncü bölümde ayrıntılı olarak açılmasına bir hazırlık yapma, bir köprü vazifesi görme işlevine

¹ Özgür Aktok, “Metafizikte Yöntem Problemi”, *Metafizik – Kavram ve Problemleriyle Varlık Felsefesi*, Ed. Çüçen A. Kadir, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2018, 34-42.

² W. V. Quine, “Two Dogmas of Empiricism”, *The Philosophical Review* 60, no.1, 1953, 20-43.

³ Metafiziğin burada sözü edilen iki farklı anlamı için bkz. Özgür Aktok, “Metafizikte Yöntem Problemi”, 33-34.

sahip olacaktır: 'Üstinsan' kavramı Nietzsche tarafından 'metafiziksel insan anlayışı'nın bir *eleştirisi* üzerine inşa edilmiş olduğundan, öncelikle bu anlayışın serimlenmesi ve ardından da bu eleştiriden 'Üstinsan' kavramının nasıl geliştirildiğinin gösterilmesi, bu temel kavramın tam olarak açıklığa kavuşturulması açısından en doğru yöntem olacaktır. Böylelikle çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, metafiziksel insan anlayışına karşı Nietzsche'nin geliştirdiği 'Üstinsan' kavramı ayrıntılı olarak açıklanacak ve bu temel kavramın onun felsefesinde, 'değerlerin yeniden değerlendirilmesi'nin nasıl gerçekleştirildiği sorusuna verdiği yanıtta oynadığı rol ortaya konacaktır. Çalışmanın 'Sonuç' kısmında ise her üç bölümde geliştirilen fikirler ışığında, Nietzsche'nin felsefesinin hangi gerekçelerle "meta-metafiziksel bir yaklaşım" olarak nitelendirilebileceği yanıtlanacak ve 'meta-metafizik' kavramının ne anlama geldiği açıklanacaktır.

1. Metafizik Eleştirisinin Bir Uğrak Noktası Olarak Ahlâk Eleştirisi

62

Bilindiği üzere Nietzsche'nin, felsefesiyle yöneldiği temel projesi 'tüm değerlerin yeniden-değerlendirilmesi'dir⁴. Tüm değerlerin yeniden-değerlendirilmesi, metafiziğin örtük ya da açık olarak kendi temelini koyduğu tüm değerlerin açığa çıkarılması ve böylelikle onların sorgulanması olarak anlaşılmalıdır. Çünkü dar anlamıyla ele aldığımızda, sadece "ahlâk felsefesi"nin çalışma alanına girdiği varsayılan "ahlâki değerler", Nietzsche felsefesi açısından, görünürde kendileri ahlâkla doğrudan ilgisi olmayan metafiziksel değerlerce belirleniyor durumdadır⁵. Dolayısıyla Nietzsche'nin değer eleştirisi yalnızca belirli ahlâki tutumların veya davranışların temelinde yatan "ahlâki" değerlere yönelik değildir; bunu da içerip aşacak şekilde, bu eleştiride, çağlarca süregelen kabul edilmiş metafiziğin temelinde yatan ve sadece ahlâki değerlere indirgenemeyecek kadar zengin, çok yönlü bir değer sisteminin *temelinden yıkılmaya çalışılması* mevzubahistir⁶. Bu nedenle, Nietzsche'nin ahlâki değerleri aşma girişimi ancak onun metafiziksel değerleri aşma projesinin bağlamı içerisinde konumlandırılarak doğru biçimde kavranabilir.

⁴ Friedrich Nietzsche, *Deccal, Hristiyanlığa Lanet*, çev. Oruç Aruoba, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2017, 20, 95.

⁵ Bu iddianın benzer bir savunusu için bkz: Tsarina Doyle, *Nietzsche's Metaphysics of the Will to Power*, Cambridge University Press, 2018.

⁶ Jonathan Mitchell, "A Nietzschean Critique of Metaphysical Philosophy," *Journal of Nietzsche Studies* 48, no. 3, 2017, 347-374.

Nietzsche, *Böyle Söyledi Zerdüşt* eserinde, değerler adına keskin iddialı bir ifadede bulunur; “ve iyinin ve kötünün yaratıcısı olmak isteyen: sahiden, önce bir yok edici olmalıdır ve değerleri paramparça etmelidir”⁷. Bu ifade, ilk bakışta düşünürün tüm değerleri *yalnızca* reddeden bir ahlâk nihilisti olduğu yönünde yanlış bir izlenime sebep olabilir. Ne de olsa paramparça edilmesi gereken değerler, insanın tüm boyutlarını kuşatan metafiziksel değerler oldukları ölçüde, bu değerlerin yıkılmasıyla insanın yaşamı da alışık olduğu ahlâki değerlerden tümüyle yoksun kalacaktır. Ancak bu yanlış izlenim, Nietzsche’nin değerlere karşı takındığı tavrın, onların sadece paramparça edilmesiyle sınırlı olmadığı dikkate alındığında kolaylıkla aşılabilir: Değerlerin bu şekilde ‘değer’sizleştirilmesine içkin olan *negatif* tutum, Nietzsche açısından kendisiyle birlikte *pozitif* bir tutumu da zorunlu olarak getirir: “Değerlerden söz ettiğimizde, yaşamın esinlemesi ile, yaşamın bakış açısı ile konuşuyoruz: yaşamın kendisi zorluyor bizi, değerler koymaya, yaşam bizim aracılığıyla değerleniyor, değerleri koyduğumuz zaman...”⁸. Bu satırlarda göze çarpan nokta, ‘değer’lendirmenin *pozitif* anlamıdır. Salt eleştiri ve ‘gözden geçirme’ edimi olarak negatif değerlendirme edimi, ancak pozitif anlamda ‘değerlenme’, ‘değer kazandırma’ anlamıyla birleştirildiği durumda ‘değer’lendirmenin Nietzsche için ne anlama geldiği tüm açıklığı ile ortaya çıkar: Her pozitif anlamda ‘değerlenme’ veya ‘değer kazanma’, bir ‘değer’lendirme gerektirir; çünkü her pozitif değer, ancak bir ‘değerlendirme’ sonucu ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla Nietzsche’nin metafiziksel ve ondan kaynaklanan ahlâki, dini değerleri değersizleştirilmesi, onun felsefesinin *yalnızca negatif* boyutuna işaret eder ve bu tür salt olumsuzlama düzeyinde kalmak, kendinde, yaşamı bütünüyle olumsuzlayan bir nihilizme neden olması bakımından yaşamın kendisine yüksek bir değer atfeden Nietzsche için kabul edilebilir bir tutum değildir⁹. Nitekim Nietzsche’nin kendisinin ‘istenç felsefesi’nden etkilenmiş olduğu Schopenhauer’in nihilizmi, bu türden salt negatif bir nihilist tutuma işaret eder¹⁰. Nietzsche, Schopenhauer’in nihilizminin bu edilgen ve yaşamı bütünüyle olumsuzlayan tutumunu eleştirerek her değersizleştirmenin, aynı zamanda pozitif anlamda bir değerlendirmeyi gerektirdiği yönündeki görüşünü

⁷ Friedrich Nietzsche, *Böyle Söyledi Zerdüşt*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019, 113.

⁸ Friedrich Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020, 31.

⁹ Alain Badiou, *Nietzsche Anti-Felsefe Seminerleri*, çev. İsmet Birkan, İstanbul: Sel yayıncılık, 2016, 163-174.

¹⁰ Arthur Schopenhauer, *İsteme ve Tasavvur Olarak Dünya*, çev. A. Onur Aktaş, Ankara: Doğubati Yayınları, 2020.

geliştirerek Schopenhauer'in nihilizminden kendi felsefi duruşunu özenle ayırt eder¹¹. Kendi felsefi girişiminin aynı zamanda yetkin biçimde değer-yaratıcı, değer-koyan, dolayısıyla da pozitif bir boyuta sahip olduğunu özellikle vurgular. Bu noktada Nietzsche'nin nihilizminin Schopenhauer'inkinden ne şekilde ayrıldığı, Heidegger'in metafizik değerler üzerinden geliştirdiği Nietzsche yorumundan hareketle daha da açık biçimde ortaya koyulabilir:

Yetkinleşmemiş Hiççilik [nihilizm] şimdiye kadarki değerleri başka değerlerle değiştirir ama o bu değerleri sürekli olarak, boş yere duyuüstünün ölküsel alanıymış gibi korunan, sürdürülen eski yere yerleştirir. Oysa yetkin Hiççilik, değer yerini bir dünya olarak duyuüstünü ortadan kaldırmanın yanı sıra, buna uygun olarak değerleri başka türlü koymalı, başka türlü değerlendirmelidir¹².

Bu alıntıda Heidegger'in 'yetkinleşmemiş hiççilik' olarak bahsettiği, Schopenhauer'in benzer bir tutum sergilediği, yaşamı salt olumsuzlayan bir nihilizm şeklidir. Schopenhauer'in nihilizmi, insanın daima parçası olmak durumunda kaldığı değerler sisteminden topyekûn bir kopuşa kadar gidebilecek bir "yaşamın anlamsızlığı" sonucuna varmaktadır ki Nietzsche için bu tür bir nihilizm, yaşamı salt olumsuzlayan karakteri nedeniyle zayıf, yetkin olmayan bir nihilizm örneği teşkil eder. Ancak bu noktada altı çizilmesi gereken önemli bir başka nokta, Nietzsche'nin 'metafiziksel değerleri' değersizleştirme çağrısının zaten metafiziksel değerlerin kendilerinin bu çağrı olmaksızın da kendi kendilerine bir değersizleşme süreci geçirmiş oldukları ve artık Avrupa uygarlığının bu sürecin sonlandığı bir noktaya ulaşmış olduğu yönündeki teşhisi ile birlikte yapıyor olmasıdır. Metafizik, bir yandan zaten yaşamı olumsuzlayan karakteri nedeniyle, kendi içeriğinde yaşama yönelik bir nihilist tutuma işaret eder ve bu nihilist tutum, Platon'dan Nietzsche'nin yaşadığı çağa gelene kadar kendi değerlerini olumsuzlayarak sarsılır. Çalışmanın üçüncü bölümünün de göstereceği üzere, Nietzsche için metafiziksel değerlerin değersizleştirilmesi ile onun bu değerlere bir tepki olarak, bizzat "yaşam"ın kendisini pozitif bir değer olarak savunuyor olması, onun felsefesinin birbirinden ayrılmaz iki boyutunu ifade eder. Daha önceki satırlarda dile getirilen "her değerde bir yaşam, her

¹¹ Friedrich Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020, 97-99.

¹² Martin Heidegger, *Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü*, çev. Levent Özşar, Bursa: Asa yayınevi, 2001, 26.

yaşamda bir değer vardır" ilkesi, Nietzsche'nin yaşamın kendisine *kendinde bir değer* atfettiğine dair bize önemli bir ipucu vermektedir.

Nietzsche'nin sadece ahlâkla sınırlı kalmayacak kadar geniş bir kapsama sahip olan metafiziksel değerlere inerek yaptığı değer eleştirisi hem negatif hem de pozitif bir karaktere sahip olması nedeniyle hem bu değerlerin oluşturduğu metafiziksel insan anlayışını olumsuzlayıcı hem de bu olumsuzlamayla insana yönelik başka tür bir anlayışı, yani 'Üstinsan' anlayışını olumsuzlayıcı bir karaktere sahiptir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Nietzsche'nin olumsuzladığı metafiziğin insanın yalnızca ahlâkını değil, ahlâkından da önce, onun sözde-doğasını da bizzat belirliyor olmasında kendisini göstermektedir. O hâlde, bu noktada, metafiziğin ve onun değerlerinin nasıl bir insan anlayışını ortaya koyduğunu ve Nietzsche'nin yaptığı ahlâki değerler eleştirisinin, aslında metafiziksel bir insan anlayışında ne şekilde temellendiğini ortaya koymak mümkün hâle gelmiştir.

2. Metafiziğin İnsan Anlayışı

65

Nietzsche, ahlâk eleştirisine spesifik olarak Hristiyan ahlâkı ve kiliseden başlar. Eleştirmek ve tam anlamıyla *yıkma* istediği asıl hedef ilk bakışta Hristiyanlık ve onunla gelişmiş olan 'Batı insanı ahlâkı'dır¹³. Fakat daha önce de dile getirildiği gibi, Nietzsche'nin Hristiyanlıktan ve kilise öğretilerinden kaynaklanan "köle ahlâkı"nın¹⁴ değerlerini yıkmaya projesi, aslında onun bu ahlâki değerleri de aşan ve Platon felsefesinden beri süregelen bir metafiziksel değerler silsilesini aşma çabasının bir uğrak noktasıdır. Bu saptamayı destekleyen önemli bir gerekçeyi Nietzsche'nin Hristiyanlığı, "halk için Platonculuk" olarak tanımlamasında bulabiliriz¹⁵. Öyle ki Nietzsche'nin bu ifadeyle kastettiği şey, onun asıl derdinin sadece Hristiyanlıkta temelini bulan ahlâki değerlerle mücadele etmenin de ötesinde, Platon'un geliştirdiği "idealar öğretisi"nde örneğini bulduğumuz, içinde yaşadığımız duyuşal dünyanın ve bedenimizin küçümsenmesi ve bunun yerine, duyuşal olmayan bir öte-dünyanın asıl hakikat olarak dayatılmasında başat rol oynayan "metafiziksel değerler" ile bir mücadele etmek olduğudur. Dolayısıyla, Nietzsche'nin eleştirisi dinden ve ahlâktan çok

¹³ Bülent Sönmez, *Modern Batı Düşüncesi, Hristiyanlık ve Din Algısı*, İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2008, 104-105.

¹⁴ Nietzsche'nin felsefesinde temel bir rol oynayan "efendi-köle ahlâkı" ayrımı, 'Üst-insan' kavramınının açıldığı üçüncü bölümde ele alınacaktır.

¹⁵ Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, 2.

daha büyük ve kapsamlı bir hedefe yöneliktir. O hâlde Nietzsche, Hristiyan ahlâkı eleştirisini yaparken Platoncu metafizikten beri hüküm süren metafiziksel bir insan anlayışında bu eleştirisini temellendirmektedir. Öyleyse şimdi, Platon'dan beri gelen metafiziksel değerlerin ne türden bir 'insan doğası' ortaya koyduğunu, Nietzsche'nin eleştirileriyle birlikte ortaya koyabiliriz.

Platon'un savunduğu türden öte-dünyacı bir evren modelinde oluşan ve böylelikle 'öte dünya' ve 'bu dünya' düalizminin içinde temellenen "ölümsüz ruh-ölümlü beden" karşıtlığına dayalı metafiziksel insan anlayışı, Nietzsche açısından Hristiyan dini kılığına bürünerek zirve noktasını bulmuştur¹⁶. Platon'un geliştirdiği insan anlayışıyla birlikte, metafiziğin geleneksel öğretisinde insan, 'doğal olan'a aşkın bir şekilde, ölümsüz bir ruha sahip olması üzerinden tanımlanmaya başlamıştır. Böylelikle Platon'un metafiziksel insan anlayışında "ruh-beden" karşıtlığı içerisinde ruha yüksek değer atfedilirken doğaya ait olan beden değerleştirildiği bir insan modeliyle karşılaşırız. Ölüm, böyle bir insan anlayışı içerisinde hakiki anlamıyla ölüm olmaktan çıkarılmakta, hatta ters-yüz edilerek, mevcut yaşamamızdan çok daha mükemmel olduğu varsayılan bir öte-dünya yaşamına geçiş yapmanın vesilesine dönüştürülmektedir¹⁷. Böylelikle Platon, sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde olan duyusal dünyayı, ya da "görünümler dünyası"nı, asıl hâline kıyasla değersiz ve düşük statüde görürken, insanı bu değişen dünya karşısında dirençli kılan değişmez bir ruh öğretisi ve bunun da bağlı olduğu bir idealer öte-dünyası modeli içerisinde "İdeal" kılmıştır. Nietzsche, metafiziksel düşüncedeki duyusal dünyayı yadsıyan bu tutumu "Apolloncu unsurların, Dionysosçu unsurlara baskın gelmesi" olarak nitelendirir¹⁸. Ona göre, Apolloncu unsurlar düzenin, sakinliğin, ölçülülüğün, değişmezliğin, aklın hâkimiyetini vurgularken, Dionysosçu unsurlar ise kaostan, içgüdülerden, dengesizlikten, dolaysız belirlenmelerden çekinmeyen, yaşama hiçbir kısıtlama koymaksızın dünyanın ona getirdiği tüm değişimleri ve yaşamın olumsuzluğunu kendi 'yazgısı' olarak kucaklayan bir yaşam durumunun ifadesidir¹⁹. Platon'un geliştirdiği insan anlayışına yönelik yukarıda belirtilen saptamalar, onun 'Apoloncu' unsurları hâkim kılarken 'Dionysosçu' unsurları felsefesinden dışlamış olduğunun göstergesidir. Nietzsche bu nedenle, Apolloncu unsurlar ile Dionysosçu unsurlar arasındaki dengeyi sağlıklı biçimde yeniden

¹⁶ Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, 13-17.

¹⁷ Özgür Aktok, "Varoluşçuluk ve Ölüm", *Yaşam ve Ölüm Felsefesi*, Ed. A. Kadir Çüçen, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2017, 331.

¹⁸ Friedrich Nietzsche, *Tragedyanın Doğuşu*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2022, 87.

¹⁹ Nietzsche, *Tragedyanın Doğuşu*, 62, 96.

tesis etmek için Dionysosçu unsurları özellikle öne çıkartan bir tutum sergiler. Nietzsche'nin bu tutumu, Batı dünyasında insan doğasına dair atfedilmiş ve ona kazanmış olan Apolloncu tasavvurların ötesine geçebilmek adına "Üst-insan" modelini de ortaya çıkartır. O hâlde, metafiziğin insan anlayışına karşı Dionysosçu bir temelden geliştirilmiş olan Üst-insan anlayışı, kendisini şimdi gösterebilir vaziyettedir.

3. Metafiziğin İnsan Anlayışına Karşı Nietzsche'nin Üst-insan Anlayışı

İlk bölümde çerçevesi çizilen ana teze, somut içeriğini sağlayacak olan unsur Nietzsche'nin "Üst-insan" kavramıdır; çünkü bu kavram, Nietzsche'nin metafiziksel ve ahlâki değerleri eleştirmesini olanaklı hâle getiren ve bu eleştiriye insan doğasına yüklenmiş olan metafiziksel değerleri sorunsallaştırmasını ve onlardan *ötede insanı görebilme çabasını* ifade eden kilit bir kavramdır. Bir önceki bölümde, Nietzsche'nin eleştirdiği metafiziksel insan anlayışının ne olduğu açmlandığı için, artık onun bu anlayışa, "Üst-insan" kavramı bağlamında, hangi gerekçelerle karşı çıktığını ele almak mümkün hâle gelmiştir.

Nietzsche, duyusallığımızın hüküm sürdüğü yaşamımızı, 'ölümsüz ruh' ve 'öte-dünya' öğretileriyle reddetmeyi âdeta temel bir değer olarak kabul eden ve Hristiyanlıkta zirve noktasına ulaşan 'metafiziksel insan anlayışı'nın yerini "Üst-insan"ın aldığı bir anlayışa ulaşmanın gerektiğini savunur: "Size Üstinsanı öğretiyorum. İnsan aşılması gereken bir şeydir"²⁰. Burada, Nietzsche'nin aşılması gerektiğini öne sürdüğü "insan", bir önceki bölümde "metafiziksel insan anlayışı"ndan kaynaklanan belirli bir insan tipine gönderme yapmaktadır. Öyle ki Nietzsche'ye göre, insanın, metafiziği ve ondan kaynakla kendisini gösteren ahlâki değerlerin karşısında alabileceği biricik tutum, onların salt bir şekilde reddedilmesi veya eleştirilerek çürütülmeye çalışılması değil; bizzat *aşılması* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ahlâki değerler, "köle ahlâki"nın getirdiği bir "sürü insanı" modelinde temellenmektedir²¹. Nietzsche için 'köle ahlâki', yaşama en başından olumsuz bir tavır sergiler ve onda karşılaştığı ve kendine zorlayıcı görünen farklı her türlü olan belirlenimi olumsuzlar: "Tüm asil ahlâk, utkulu bir kendini 'evetleme'den doğarken, köle ahlâki en başından 'hayır' der 'dışarıdakine', 'farklı olana', 'kendinden olmayana': ve bu 'hayır', onun yaratıcı

²⁰ Nietzsche, Böyle Söyledi Zerdüş, 6.

²¹ Friedrich Nietzsche, *Ahlâkın Soykütüğü Üzerine*, çev. Ahmet İnam, İstanbul: Say yayınları, 2020, 52-53.

edimidir”²². Hristiyan ahlâkının insanı ‘insan’ yapan yönlerinden uzaklaştırdığını ve hatta onu *dejenere ettiğini* savunan Nietzsche, bu savunusunu genel olarak Hristiyanlığın ve daha da öncesi, Sokrates/Platon’dan beri gelen metafiziğin ahlâki boyutlarının bir sonucu olduğunu söyleyerek geliştirir. Bu anlamda, köle ahlâkı, “sürü insanı” ahlâkıdır ve efendi ahlâkına salt olumsuzlayıcı tepki olarak geliştirilmiş olması bakımından yaşamı güçlendiren soylu unsurların yerine onu güçten düşüren, ona sırtını dönen unsurları “ahlâki değerler” olarak hâkim kılan bir ahlâk türü olarak, Nietzsche için aşılması gereken ‘sürü insanı değerler sistemi’ne işaret eder. Hristiyanlıkta zirve noktasına ulaştığını söyleyen Nietzsche adına bu köle ahlâkı, Sokrates’ten beri gelen egemen olmuş ‘ölçülü ahlâk’, insana içgüdülerini bastırmayı, ‘aklı’ ile ‘duygularını’ dizginlemeyi ve insana ‘doğasal’ gördüğü yanından uzaklaştıkça ‘değerli’ hâle geldiğini söylemektedir. Ancak Nietzsche açısından bu “iyiyi öğütlemeye tarzı” insanı ‘küçülten’ bir yaşam şekli olarak belirlemektedir. O hâlde, Nietzsche’nin karşısına aldığı ve aşılması gerektiğini düşündüğü bu köle ahlâkının kendisinden beslendiği metafiziksel değerler nelerdir? Köle ahlâkının değerleri ile metafiziğin değerleri nasıl ilişkilenebilir?

68

Nietzsche’nin metafizikte teşhis ettiği en belirleyici karakteristik, ‘duyulur’ ve ‘duyu-üstü dünya’ karşıtlığının içerilerek ikincisinin birincisine kıyasla övüldüğü ve hatta kutsandığı, ‘asıl gerçeklik’ olarak tasarlandığı bir anlayışlar bütününden oluşuyor olmasıdır. Burada, metafiziksel bir değer olarak “duyu-üstü dünya” öne sürülürken, “duyulur dünya” onun karşısındaki bir değersizliğin ifadesi olarak karşımıza çıkar. Metafizik, ‘değişen’ karşısına bir oluş ve bozuluşa tabi olmayan ‘değişmez’ olanı metafiziksel bir ‘değer’ olarak belirler ve böylelikle ‘değişen’, bu yüksek değer karşısında düşük değere sahip olarak kabul edilir. Bununla birlikte, ‘ölümsüzlük’ fikri, ‘ölümlülük’ gerçeği karşısında değer kazanır ve bu şekilde ölümlü olan, ‘ölümsüzlük’ değeri karşısında *değersizleşir*. Görüldüğü gibi, metafizik, çeşitli ikilikler öne sürerek, bu ikiliklere ait bir kutbu ‘değer’ olarak ortaya koyarken, diğer kutbu ise bu kutba kıyasla bir ‘değersizlik’ ifadesi olarak, değerli olan karşısında konumlandırır.

Nietzsche, metafizik eleştirisinde, “değerlerin yeniden-değerlendirilmesi” yöntemini kullanarak ve metafiziğin ‘değer’sizleştirdiği ‘duyulur dünya’yı ve onun içeriklerini (içgüdü, duyguları, duygusal belirlenimleri vb.) ön plana çıkartarak, onun ‘değerli’ ilan edildiği ‘ötedünya’yı ‘değer’sizleştirir. Bu noktada

²² Friedrich Nietzsche, *Ahlâkın Soykütüğü Üzerine*, çev. Zeynep Alangoya, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011, 29.

Nietzsche tarafından, bir öte-dünya fikri karşısında 'bu dünya' övülür, bir aşkınlığın timsali olarak 'sonsuzluk' karşısında 'sonlu olan' vurgulanır ve insanın 'asıl yönü' olarak tasavvur edilmiş olan 'aklın hâkimiyeti' karşısında duyguların ve 'içgüdü'nün ağır basan yönüne *dikkat çekilir*²³. Böylelikle metafizik karşısında Nietzsche'nin eleştirisi, onun en başat unsurlarına yönelir: "Tüm ölümsüz şeyler - sadece bir benzetmedir! Ve şairler çok yalan söyler! Oysa en iyi benzetmeler zamandan ve oluştan söz etmelidir: bir övgü olmalı ve tüm faniliği haklı çıkarmalıdır!"²⁴. 'Tüm faniliğin haklı çıkarılması', yalnızca 'ölümsüz şeyler' olarak tasavvur edilen kavramların ön planda olduğu metafizik sisteme karşı bir tavırdan hareketle 'değer'li hâle gelirken, metafizikte değerli olduğu öne sürülmüş her şey, bu şekilde Nietzsche tarafından 'değer'sizleştirilir. Çünkü görülmelidir ki bu metafizik yaklaşım göz önüne alınmadığında, yani 'sonsuz' ve 'ölümsüz' şeylerden hiçbir şekilde söz edilmediğinde, 'tüm faniliğin haklı çıkarılması' diye bir uğraşın da kendi başına, kendi-için hiçbir anlamı yoktur - tıpkı tam zıttının, yani 'sonsuzluk' ve 'ölümsüzlük' gibi kavramların da övülebilme ve kutsanabilme yollarının 'sonluluk' ve 'fanilik' kavramlarını göz önünde tutmaktan geçiyor olması gibi. Dolayısıyla, burada Nietzsche'nin metafiziğin başat unsurlarına karşı aldığı bu tavır üzerinden fark edilmesi gereken nokta, metafizik değerler ile bir 'karşıtlık' ilişkisi içine girildiğinde, 'karşıtlık' bir şekilde oluşturulmuş değerleri de yine *metafiziğin bizzat kendisinin belirliyor olduğu* gerçeğidir. Aynı şekilde, metafiziğin belirleyici unsurlarından bir diğer kavram olan 'öte dünya' da ancak 'bu dünya' karşısında kendi anlamını ve 'övgüye değer' hâlini kazanabiliyorken bu anlayışın tam tersinde de, yani 'bu dünya'nın belirleyici unsur olduğu bir dünya anlayışında da, 'bu dünya', anlamını ve değerini ancak 'öte dünya'ya karşı kazanacaktır - ne de olsa üzerinde bulunulan zemin, görüldüğü üzere, aynı metafizik zemindir.

Bu şekilde, 'dünya' kavramının ikiye bölünüp 'öte' ve 'bu' olarak birbirlerine zıt bir şekilde nitelendirilmesi arasında 'değer' kavramının içeriği şekillenir: "Var olan biricik dünyayı değersizleştirmek için 'öbür dünya', 'hakiki dünya' kavramı uydurulmuştur, - hiçbir hedefi, hiçbir hakkı, hiçbir görevi bizim yeryüzü gerçekliğimize bırakmamak için!"²⁵. Zira kolayca anımsanacağı üzere, metafizikte egemen olan kavramlar ve tasavvurların yarattığı ahlâk biçimi;

²³ Peter Poellner, *Nietzsche and Metaphysics*, Oxford: Oxford University Press, 1995, 79-85.

²⁴ Nietzsche, *Böyle Söyledi Zerdüş*, 81.

²⁵ Friedrich Nietzsche, *Ecce Homo*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2022, 120.

dolaysız olanı, duyusal olanı, içgüdüsel olanı ve bizzat 'doğaya dair' olanı değerden düşürerek doğadan ve ona ait olduğunu varsaydığı bedeninin tüm içgüdülerinden arındırılmış bir "aklın" hükümlerliği altında eylemde bulunma şekli olarak anlaşılıyordu. Nietzsche'nin ifadelerinde bu açıkça görülmektedir:

Doğa karşıtlık ahlâk, yani şimdiye dek öğretilmiş, saygı duyulmuş ve vaaz edilmiş olan hemen her ahlâk, tam tersine, tam da yaşamın içgüdülerine karşı yönelir – bu içgüdülerin kâh gizli, kâh yüksele sesle ve küstahça yargılanışıdır²⁶.

Ancak bu noktada, Nietzsche'nin bu olumsuzlamayla ortaya çıkan yaşamı, içgüdüleri, dolaysızlığı ve faniliği övmeyi ve kutsamayı bir karşı-ahlâki tutum olarak nitelmediğinin ve yalnızca 'ahlâkdışılık' olarak gördüğünün altını çizmemiz gerekir²⁷. Bu bağlamda, Nietzsche'nin Zerdüş'tü, onu dinleyenlere şu şekilde telkinde bulunur: "Yalvarıyorum kardeşlerim, *yeryüzüne sadık kalın* ve size doğaüstü umutlardan söz edenlere inanmayın. (...) Yaşamı aşağılayanlardır onlar, kuruyup gitmeye yüz tutmuş ve bizzat zehirlenmiştir onlar"²⁸. 'Doğaüstü' tasavvurları karşısında 'yeryüzü'ne sadık kalmayı öğütleyen Zerdüş, 'iyi ve kötü' kavramlarına da aynı tavrı uygular ve 'kötü'yü değersizleştirdikçe 'iyi'yi yücelten geleneksel ahlâki yargılama şekline tam zıt olarak 'iyi'yi değersizleştirir: "Kötüler ne kadar zarar verirlerse versinler: iyilerin verdiği zarar en zararlı zarardır! Dünyaya kara çalanlar ne kadar zarar verirlerse versinler: iyilerin verdiği zarar en zararlı zarardır"²⁹. Fark edilmelidir ki buradaki 'iyi'ye karşı olan değersizleştirme biçimi, mevcut ahlâk sistemindeki 'iyi'nin 'aslında kötü' olduğunu söyleyerek iyi ve kötünün yerlerini değiştirmeye çalışmamaktadır; 'iyi' olarak görülenin ve sayılanın kullanılış biçiminin 'zarar' verdiğiğine dair bir anlatı söz konusudur. Yani burada 'iyi' olarak neyin kabul edildiği *önemsizdir*, yalnızca onun *mutlaklaştırılacak* kadar fazla büyük bir şekilde kabul edilerek değersel açıdan daha 'yüksek' sayılması önemlidir.

Geleneksel metafizik öğretideki 'duyuüstü', 'ruh', 'sonsuzluk' gibi başat unsurlara yapılan değersel vurgular, bu metafizik öğretiden çıkan ahlâkın da kökünde yatan temel unsurlarıdır. Metafiziksel anlayışın belirlediği ahlâk sistemi, 'iyi ve kötü' kavramlarının ne anlama geldiğini de bu temel unsurlar dolayısıyla belirler. Bu hâliyle metafizik, yaşamı ve her türlü 'var olan'ı görme

²⁶ Nietzsche, Putların Alacakaranlığı, 30.

²⁷ Nietzsche, Putların Alacakaranlığı, 9.

²⁸ Nietzsche, Böyle Söyledi Zerdüş, 6.

²⁹ Nietzsche, Böyle Söyledi Zerdüş, 215.

biçimini ve bu biçimlerin içeriğini belirleyecek derecede geniş bir kapsamda, 'iyi ve kötü' kavramları dolayısıyla, insanın ahlâkî değerleri nasıl 'değer'lendirmesi gerektiğini koşullandırır. Burada metafizik değerler ile ahlâki değerlerin birbirlerinden ne şekilde ayrıldıkları ya da ayrılıp ayrılamayacakları sorusu ortaya çıkar. Metafizik, 'var' olan her şeyi 'var' olması bakımından belirler, yani herhangi bir şey 'var' veya 'yok' olarak kabul edildiğinde, onların tam olarak o şekilde kabul edilme sebeplerinin sistematüğını oluşturur. Metafiziğin değerleri de her türden varlığın varoluş şekline dair görme biçimleriyle, bu varlığın karşıtında olan unsurları olumsuzladıkça 'hakikat' saydığı varlık şekline değer atfeder, bu şekilde bir 'düşük değer' karşısında 'yüksek değer' oluşturur. Dolayısıyla, metafizik bir sistemden çıkan ahlâki değerler, tıpkı metafiziksel değerlerin insanın 'var olan'ı görme şeklinin bizzat oluşturucu etkeni olması gibi, 'iyi ve kötü' kavramlarını ve bu kavramlarla birlikte insanın nasıl davranması gerektiğine dair görme biçimlerinin oluşturucularıdır. Öyleyse metafiziksel değerler bizzat *var olan* her şeyi belirlerken ahlâki değerler ise bu var olandan hareketle ortaya çıkan 'iyi ve kötü' kavramlarıyla birlikte insanın nasıl var olması gerektiğini belirleyen temel unsurlar olarak iş görürler³⁰. İşte Nietzsche'nin metafiziğe yönelttiği eleştiri, metafiziğin bir düşünme tarzı olarak oluşturduğu içeriklerden ziyade, onun işleme ve *yaşatma* tarzına yöneliktir.

Ahlâkın en büyük ifade ve bizzat kullanılma biçimi olarak 'iyi ve kötü' kavramlarının bir "ahlâk-karşıtı" tarafından ele alınma şekli de tamamen bu kavramları yok etmek üzerine olacaktır. Ne de olsa karşıt olunan ahlâki değerlere, 'iyi' ya da 'kötü' olanın içerikleri dolayısıyla karşıt olunmamaktadır; bu değer, yani 'iyi'nin 'kötü'ye olan üstünlüğü, 'mutlak değer' olarak alındığı için yok edilmesi istenmektedir:

Çünkü iyinin ve iyiliğin abartılması, genel olarak bakıldığında, benim gözümde zaten dekadansın bir sonucudur, zayıflık belirtisidir. Yükselen ve evet diyen bir yaşamla bağdaşmaz: evet demenin koşulu olumsuzlamak ve yok etmektir³¹.

Öyleyse, 'Üst-insan' olmaya, yani nihayetinde yaşamın kendisine tüm çıplaklığı ile 'evet' demeye giden yol, mutlaklaştırılacak kadar abartılan değerleri, ister 'iyi' ister 'kötü' olsun, olumsuzlamak ve onları yok etmekten geçmektedir. Pasajda da görüldüğü üzere, Nietzsche için bozulmanın ve

³⁰ Patrick Hassan, "Nietzsche's Genealogical Critique of Morality & the Historical Zarathustra," *Ergo: An Open Access Journal of Philosophy* 7, no. 24, 2021, 626-658.

³¹ Nietzsche, *Ecce Homo*, 114.

çürümenin, yani 'dekadans'ın bir belirtisi, var olan metafiziksel değerlerin 'yaşam'ı ve 'doğa'yı olumsuzlamakla kalmayıp, aynı zamanda bu olumsuzlamayı *mutlaklaştırıyor* olmasıdır. 'İyinin ve iyiliğin abartılması'nın bir zayıflık belirtisi olarak görülmesinde 'zayıflık' belirlemesi, Nietzsche tarafından bir 'değersizlik' olarak düşünülmemektedir; bu saptama, yalnızca süregelen duruma yönelik bir sebep ortaya çıkarma olarak anlaşılmalıdır. Yani 'iyiliğin abartılması'nın veya 'iyi' kavramının yüceltilmesinin kendisi 'zayıfça' değildir; 'zayıflık' durumunun bir belirtisi ve sonucu, 'iyiliğin abartılması'dır. Bu ayrım, 'iyilik' kavramına karşıt olunan tavrın ne tür bir bağlama sahip olduğunu anlayabilmek adına önemlidir. Çünkü burada 'iyi' kavramının aldığı içeriğin kendisine ve onun nelere gönderim yaptığına dair bir eleştiri yoktur; 'iyilik'in övülmesinin ve bu anlamda da 'iyi'yi kutsayan ahlâkın, "iyi" olarak neyi gördüğünden bağımsız olarak bunu yapma tarzının altında yatan gerekçeye ya da motivasyona dair bir sorgulama söz konusudur. Ve bu sorgulama sonucunda da yaşamın kendisine "hayır" diyen metafiziksel bir sözde-yaşam kurgusuna ait eski değerlerin, metafiziğin bizzat kendisi tarafından dogmatik bir biçimde en yüksek 'değer' olarak mutlaklaştırıldığı bulgusu ortaya çıkmıştır.

72

Değerlerin metafizik gelenekte saklı anlayışlarının kökünden eleştirilmesi sonucunda, bu metafiziğe ait baskın olan her türlü görüş ve anlayış zıddına çevrilmiş olur. Nietzsche, böylelikle değerlerin yeniden-değerlendirilmesi olarak adlandırdığı 'jeneolojik' (geneological) felsefe yapma yöntemini, kendi metafizik eleştirisinde uygulamış olmaktadır. Onun felsefe yapma yöntemi olarak jeneoloji, birtakım yorumların kendilerini mutlak hakikat statüsünde bize dayatması karşısında, o yorumların kökeninde örtük olarak yatan ve o yorumların gizlediği değerlerin açığa çıkarılması ve ters-yüz edilmesi yoluyla mutlak olmadıklarının gösterilmesi yordamı olarak anlaşılmalıdır. Bununla birlikte, bir önceki paragrafta ayrıntılı olarak sunulan gerekçelerle, Nietzsche için, ters-yüz etme sonucunda ulaşılan içeriklerden hiç birisi diğerine göre daha doğru değildir; ters-yüz etmenin kendisi, ölümsüz, sonsuz hakikatlerin var olduğu yönündeki Platoncu metafizik dogmanın ifşa edilerek aşılması çabasının temel yordamı olarak karşımıza çıkar.

Nietzsche hazzı, acıyı, öfkeyi, hoşlanmayı ve bunun gibi daha birçok onun dürtüsel/duygusal yönünü ifade eden duygulanım tarzını 'yaşam'ın spesifik ve olmazsa olmaz parçaları olarak anladığından dolayı, bu olmazsa olmaz parçalara karşı olan anlayışların da otomatik olarak 'yaşam'a karşı olduğu fikrine varır. Öyleyse Hristiyan ahlâkına karşı olmasındaki en büyük sebep, Nietzsche'nin *yaşama* atfettiği yüksek değer ile ilgilidir. Ona göre Hristiyan

ahlâkı insanın yaşam ile kurduğu ilişkiyi en başından frenleyerek tesis etmiştir. Bu frenlenmenin çaresinin ise içgüdülerin herhangi bir geleneksel anlayışla koşullandırılmadan özgürce geliştirilmesi olması, insanın 'yaşam' ile kurduğu ilişkinin dolaysızlığına ve de 'asıl değer' karşısında 'değersiz' olarak nitelendirilen içgüdüsel hazların 'yaşam'ı kurucu öğelerinden olmasına yapılan vurgunun bir sonucudur. Bu noktada fark edilmelidir ki Nietzsche, 'ölçülü olma' ilkesinin hüküm sürdüğü geleneksel ahlâka karşıt bir 'etik/ahlâki anlayış' önerme peşinde değildir; Nietzsche, bu ahlâkın 'üst'üne çıkabilmeyi, 'otesi'ne geçebilmeyi, yani metafiziksel değerlerin yarattığı ikilikler arasına sıkışıp kalmayı *aşabilmeyi* dert edinmektedir. Zira Nietzsche'nin bu eleştirileri her ne kadar 'ölçülü olma' veya 'kendini frenleme'ye 'karşıt' gibi gözükse de onun takındığı tavır bu kadar basit bir olumsuzlamaya indirgenemez. Çünkü o, Hristiyan ahlâkı ve geleneksel metafiziğin 'içgüdülerini bastırarak yaşama' ve 'ölçülü olma' ilkelerine karşıt, zıt bir pozisyon olarak 'içgüdülerini hiç bastırmadan' ve 'ölçülü olmadan yaşama' gibi tek-düze bir karşı-yaşam tarzını kalıcı olarak, bir evrensel ilkeye çevirerek savunuyor değildir. Nietzsche, içgüdülerin bastırılmasına ne kadar karşıysa, bastırılan içgüdülerin kontrolsüzce serbest bırakılmasına da o kadar karşıdır; çünkü içgüdülerin bastırılması da onların üzerindeki baskının tamamen kaldırılması da metafiziğin sınırları içerisinde kalan bir ikiliğe mahkûm olmak anlamına gelir. Bir önceki bölümde bahsedilmiş olan "Apollon-Dionsysos" ikiliği açısından konuyu değerlendirecek olursak, Nietzsche, Apollon'u Dionysos'a karşı baskın kılan metafiziğe karşı çıkarken, Dionysos'u onun karşısında kalıcı olarak baskın hâle getirmek gibi bir tutum içine girecek olsaydı eğer, metafiziksel bir ikiliğin tuzağına düşmüş ve ikiliği ters-yüz etmesine rağmen onu hâlâ kullanıyor olmasından dolayı ondan özgürleşememiş olurdu. Oysaki Nietzsche'nin Dionysosçu unsurları Apollon karşısında öne çıkarması, onu, öne çıkardığı unsurları mutlaklaştırma ya da ilke hâline getirme gibi bir hamleye sürüklemeyiz. Buradaki öne çıkarma, iki karşıt unsur arasında ya en baştan bir karşıtlık kurmama, yani iki seçenektan birisine mahkûm kalarak karar vermeye zorlanma durumundan özgürleşmeye çalışma, ya da eğer bu karşıtlık kurulmuş bir şekilde kabul edilecekse, ikisinden herhangi birisini mutlaklaştırmadan kabul etmek üzerinde olacaktır. Ancak rahatlıkla söylenebilir ki Nietzsche açısından, içgüdüler ile akıl ya da 'mantık' ile 'duygular' arasındaki bizi bir taraf seçmek *zorunda bırakan* bu "bastırma-bastırmama"ya dayalı tahakküm ilişkisinin bitirilerek bu ikiliğin aşılması, Üstinsana doğru giden yolun taşlarını döşeyecektir. Bu sebepten Nietzsche, 'akıl egemenliğine karşı

yalnızca güdüleri rehber edinerek yaşama' gibi salt, basit bir savunuya hiçbir şekilde sahip değildir. Bunun bir örneğini onun şu cümlelerinde görebiliriz:

Tinselliğin ilk öneğitimidir: bir uyarana hemen tepki vermemek, engelleyici, dışlayıcı içgüdüleri işe koşmak. Görmeyi öğrenmekten benim anladığım felsefe dışı söyleyişle güçlü istenç denilen şeydir: burada asıl olan istiyor olmamaktır, kararı askıya alabilmektir³².

Dolayısıyla, Hristiyan ve metafiziksel ahlâkî anlayışların egemen oluşuna 'karşı' olan Nietzsche, bu anlayışların içeriğine 'karşıt' bir pozisyon alma derdine sahip değildir. Çünkü ortaya koymaya çalıştığı düşünce şekli basitçe 'doğal olana dön' veya 'duyuüstü' unsurların övüldüğü metafizik sisteme karşı 'yalnızca duyusal olanı ölçüt edin' gibi tekdüze bir içerikte birleşmemektedir. O, bu eleştirilerinde 'kendine hâkim olma' düsturunun insanın tüm doğal arzularını bastırarak yaşamasını gerektirmiş olması yüzünden bu ahlâkî düsturu insanı 'insan' olmaktan alıkoyduğunu söyleyerek, bu düsturu 'değer'sizleştirmenin peşindedir.

74

Sonuç: Meta-Metafiziksel Bir Yaklaşım Olarak Nietzsche Felsefesi

Kuşkusuz, felsefede "metafizik karşıtlığı" denen olgu, Nietzsche'den çok daha önce, özellikle de David Hume'un felsefesinde en açık hâliyle ortaya çıkar. Ancak Hume'un metafizik düşmanlığı, daha çok, onun radikal deneyimciliği savunan felsefesinin epistemolojik motivasyonlarıyla sınırlı kalmıştır³³. Nietzsche'nin metafizik karşıtlığı, bu çalışmanın da göstermiş olduğu gibi, bir yaşam felsefesi bağlamı üzerinden çok daha bütünlüklü bir değer eleştirisinde temellenmektedir. Bu çalışmada, Nietzsche üzerinden, egemen olmuş ahlâk anlayışının ötesinde düşünebilme ve hatta yaşayabilme şeklinin o görüşlerin 'değer' olarak sunduğu fikirlerin metafiziksel kökenlerine inerek onları kendi değerlerinden düşürme, yani 'değer'sizleştirme edimiyle mümkün olduğu ortaya kondu.

Böylelikle Nietzsche'de, negatif bir nihilizmin insana yaşamdan vazgeçmek dışında hiçbir şey öneremiyor olması karşısında, kabul edilmiş her türlü değer *ötesine geçebilme* ve bu ötede kalma kararlılığını göstermek yoluyla

³² Nietzsche, Putların Alacakaranlığı, 55.

³³ Özgür Aktok, "Metafiziğe İhtiyacımız Var mı?", *Metafizik – Kavram ve Problemleriyle Varlık Felsefesi*, Ed. Çüçen A. Kadir, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2018, 61-63.

yaşamı sahiplenerek güçlendirme tutumu, ancak eski değerlerin yıkılarak ötesine geçildiği yeni bir yaşam ile, yani *yeni değerler koyabilme gücüyle* oluşacaktır. Nietzsche'nin "Üstinsan" derken kastettiği, bu nedenle, değer-yıkıcı ve değer-yaratıcı olma niteliklerinin her ikisine birden sahip olan bir varoluş ve yaşam tarzına işaret eder. Zerdüşt, bunun adına bir soru sorar: "Kendi iyini ve kötünü sen verebilir misin kendine? Ve kendi istemini bir yasa gibi asabilir misin üstüne? Kendi yasanın yargıcı ve celladı olabilir misin?".³⁴ Bu şekilde Nietzsche, insanın Üstinsana nasıl evrileceğine dair önemli bir ipucu sağlar. Fakat burada altı özellikle çizilmesi gereken önemli bir hususu atlamamak gerekir: Üst-insan olmak, sadece insan doğasına metafizikçe kazanmış ahlâk/değer anlayışının ötesine geçmekten ibaret değildir; aynı zamanda bu anlayışların *neden o şekilde ortaya çıktıklarının* bilincinde ve kökenlerinde nasıl bir değer anlayışı yattığının farkında olarak yaratıcı biçimde değerler koyabilmek anlamına gelmektedir. Öyleyse, metafiziğin içerisinde şekillenen "köle ahlâkı"nın aşılabilmesi için, yaşamın ve onun içerisindeki farklılıkların ve "kendinden olmayan" şeylerin, köle ahlâkında olduğu gibi hızlı bir içgüdüyle olumsuzlanarak dışlanması değil; bir olumsuzlama ediminden çok daha fazlası olarak, yaşamın her türlü şeklinin ve farklılığının olumlanması gerekecektir.

75

"Aşılması gereken bir varlık" olarak insanın bu kendi kendini 'aşma' süreci, ancak eski değerlerin yarattığı metafiziksel kalıpların ötesinde, yani *meta-metafiziksel* bir boyutta kendine yeni bir yaşam yaratmasıyla mümkün olabilir. 'Meta-metafiziksel' kavramı, her ne kadar Nietzsche'nin kendi felsefi terminolojisinde bulunmayan ve bu çalışmada, onun felsefi duruşunu betimlemek için ileri sürülmüş bir terim olsa da düşünürün felsefesini karakterize etmek açısından önemli bir noktayı dile getirmemizi sağlamaktadır: 'Meta-metafiziksel' ile burada kastedilen, 'metafiziğin ötesine geçebilme ve bu öteden metafiziğin içine tekrar düşmeden, ama yine de *onunla temas içinde kalmayı* sürdürerek düşünebilmek/yaşayabilmek' anlamına gelmektedir. Bu kavram, metafiziğin 'meta'sında (μετά), yani *ötesinde*, bu kabul görmüş değerler sistemini değerden düşürerek onları "aşma" hâlinde kalmayı başarabilmesiyle bir anlam kazanmaktadır. Bu noktada önemli bir ayrım kendisini göstermektedir ki bu tutuma "meta-metafizik" denmesinin, yani Nietzsche'nin metafizik karşısında konumlandığı durumun içerisinde hâlâ "metafizik" kavramının geçiyor olmasının en büyük sebebi, metafiziğin koşullandırdığı insanın, derdi hâlâ bu metafizik sistem içerisinde olduğu sürece, *metafiziği tamamen aşıp da*

³⁴ Nietzsche, Böyle Söyledi Zerdüşt, 57.

ondan tamamen bağımsızlaşamayacağı iddiasını da kendi içerisinde taşıyor olmasıdır. Diğer bir deyişle, Nietzsche, bir düşünür olarak metafiziğin *egemenliğinin ötesinde* bir şekilde, *ona bakar hâlde*, dolayısıyla hâlâ onunla muhatap bir şekilde onun egemenliğinin nasıl gerçekleşmiş olduğunu ve de ötesinde olabilmeyenin nasıl mümkün olabileceğinin yolunu ortaya koymaktadır. Çünkü Nietzsche'nin metafiziğe karşı olan tutumu, metafiziği -onun ardından, yirminci yüz yılın başında felsefe tarihinde belirecek olan "mantıksal pozitivistler" in yaptığı gibi- baştan sona "anlamsız önermeler bütünü" şeklinde görerek *felsefe tarihinin çöplüğüne atma* kolaycılığına kaçmamakta, yani ondan ve onun içeriğinden tamamen *bağımsız düşünmek* gibi "metafiziksel" sayılabilecek sabit/mutlak bir yaşamsal ilke ya da ilkeler bütünü koymayı reddetmektedir. Böylelikle, 'meta-metafiziksel' bir anlayışa sahip olduğu söylenebilecek olan Nietzsche'nin metafiziksel değerleri aşma çabasının, bu değerler sistemi yerine başka bir değerler sistemini kalıcı olarak yerleştirme amacı taşımadığını söylemek isabetli olacaktır. Özellikle ayırmsanması gereken bu nokta, 'meta-metafiziksel' bir düşünsel anlayışın, metafiziğin ötesinde, ondan *ayrı bir metafiziksel öğreti sistemi kurmadığını* görebilmek adına büyük önem taşır. Nietzsche açısından Üstinsan olmak her ne kadar bir sanatçı gibi kendi değerlerini yaratmayı gerektiriyor olsa bile, Üstinsan, kendi yarattığı değerleri ne kendisi ne de başka insanlar için geçerli, değişmez bir mutlak değerler sistemi olarak ortaya koymaktadır. Aksi hâlde, Üstinsan, metafiziğin ötesinde olmaya çalışırken, metafiziğin yaptığı şeyin aynısını, yani insanların içine sokulması gereken birtakım kalıpları üretme edimini tekrar etmekten başka bir şey yapmamış olacaktır. O hâlde, Nietzsche'nin "yeni değerleri eski olanların yerine koymak" ile kastettiği, koyulan bu yeni değerlerin mutlaklaştırılarak tıpkı eskileri gibi kalıplaşması değildir. Eğer meta-metafiziksel tutumdan, Nietzscheci anlamda bir "ideal" olarak bahsedilebilecekse de bu ideal, belki de paradoksal bir şekilde, 'ideal' kelimesinin metafiziksel anlamından son derece uzak bir anlama sahiptir; öyle ki, böyle bir ideal, olsa olsa bir tür "metafizik idealsizliğin ideali" olarak anlaşılabilir:

Başka bir idealin peşinde koşuyoruz biz, hiç kimsenin ona hakkı olduğunu kolay kolay söylemediğimiz için hiç kimseyi ona ikna etmek istemediğimiz acayip, baştan çıkarıcı, tehlikelerle dolu bir ideal: şimdiye kadar kutsal, iyi, dokunulmaz, tanrısal denilen

her şeyle (...) taşkın bir dolulukla ve güçlülükle oynayan bir tinin ideali...³⁵

Bu durumda Üstinsana giden yolun içeriğinde, insanlar için bir 'metafizik ideal savunusu' olmadığı gibi, bu yol, bir 'değerler öğretisi sistemi' de değildir. Çünkü Nietzsche, yukarıda sayılan nedenlerden ötürü, yalnızca bu değerlerin mutlaklaştırılıyor ve muhataplarını yaşamın doğal seyrini reddetmeye götürüyor olmalarına ve bu nedenle bizi aslında yaşama karşı bir *zayıflığa* sürüklüyor olmalarına, yani metafiziksel değerlerin işleme *biçimine karşıdır*. Bu noktada, Nietzsche'nin jenealojisinin temel bir stratejisi olan değerlerin "ters-yüz" edilerek değersizleştirilmesinin, hiçbir şekilde bu değerlerin tersine ya da yüzüne bir bağlanma ya da onları mutlaklaştırma ile sonuçlanamayacağı da açıklığa kavuşmuş olur.

Sonuç olarak, bir meta-metafizik tutum olarak yorumlanabilecek olan Nietzsche'nin metafiziksel değerleri ters-yüz etmesi, onun değersizleştirmeye uğrattığı metafiziğin ve bu metafiziğin üzerinde var olduğunu düşündüğü Hristiyan ahlâkı ve değerlerinin ötesine geçebilme *özgürlüğü* ile kendi değerlerini oluşturmasına denk düşmektedir. Ne de olsa insanın yaşama tüm çıplaklığıyla "Evet" diyen hâli ile kendi değerlerini yaratabilmesinin koşulu, kendi özgürlüğünü sürekli ve sürekli olarak yaratma içerisinde olmasında, yani *onu tutsak etmiş olan kalıpların ötesine geçebilme gücünde* yatmaktadır.

³⁵ Nietzsche, *Ecce Homo*, 82.

KAYNAKÇA

- Aktok, Özgür, "Varoluşçuluk ve Ölüm", içinde *Yaşam ve Ölüm Felsefesi*. Ed. A. Kadir Çüçen, Bursa: Sentez Yayıncılık, 330-358, 2017.
- Aktok Özgür, "Metafiziğe İhtiyacımız Var mı?", içinde *Metafizik - Kavram ve Problemleriyle Varlık Felsefesi*. Ed. Çüçen A. Kadir, Bursa: Sentez Yayıncılık, 51-70, 2018.
- Aktok, Özgür, "Metafizikte Yöntem Problemi". *Metafizik - Kavram ve Problemleriyle Varlık Felsefesi*. Ed. Çüçen A. Kadir, Bursa: Sentez Yayıncılık, 31-50, 2018.
- Badiou, Alain, *Nietzsche Anti-Felsefe Seminerleri*, çev. İsmet Birkan, İstanbul: Sel yayıncılık, 2016.
- Doyle, Tsarina. *Nietzsche's Metaphysics of the Will to Power*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Hassan, Patrick, "Nietzsche's Genealogical Critique of Morality & the Historical Zarathustra," *Ergo: An Open Access Journal of Philosophy* 7, no. 24, 2021,
- Heidegger, Martin, *Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü*, çev. Levent Özşar, Bursa: Asa yayınevi, 2001.
- Nietzsche, Friedrich, *Ahlakın Soykütüğü Üzerine*, çev. Zeynep Alangoya, İstanbul: Kabalcı yayınevi, 2011.
- Nietzsche, Friedrich, *Böyle Söyledi Zerdüşt*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019.
- Nietzsche, Friedrich, *Deccal, Hristiyanlığa Lanet*, çev. Oruç Aruoba, İstanbul: Kırmızıkeci Yayınları, 2017.
- Nietzsche, Friedrich, *Putların Alacakaranlığı*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020.
- Nietzsche, Friedrich, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020.
- Nietzsche, Friedrich, *Ecce Homo*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2022.
- Nietzsche, Friedrich, *Ahlâkın Soykütüğü Üzerine*, çev. Ahmet İnam, İstanbul: Say Yayınları, 2022.

- Nietzsche, Friedrich, *Tragedyanın Doğuşu*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2022.
- Mitchell, Jonathan. "A Nietzschean Critique of Metaphysical Philosophy." *Journal of Nietzsche Studies* 48, no. 3, 347-374, 2017.
- Poellner, Peter. *Nietzsche and Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Schopenhauer, Arthur, *İsteme ve Tasavvur Olarak Dünya*, çev. A. Onur Aktaş, Ankara: Doğubatı Yayınları, 2020.
- Sönmez, Bülent, *Modern Batı Düşüncesi, Hristiyanlık ve Din Algısı*, İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2008.
- Quine, Williard Van Orman, "Two Dogmas of Empiricism", *The Philosophical Review* 60, no. 1, 20-43, 1953.

NIETZSCHE: DEĞERLERİN YENİDEN 'DEĞER'LENDİRİLMESİ VE META-META-FİZİK
NIETZSCHE: REVALUATION OF VALUES AND META-METAPHYSICS
İbrahim DEMİRBAŞ